

05/23

REGIONALE MONITOR BREDE WELVAART NOORDOOST FRYSLÂN, 2023

REGIONALE MONITOR BREDE WELVAART

NOORDOOST FRYSLÂN, 2023

Inhoud

Inleiding	3
Uitdagingen voor de toekomst van de regio	4
Bevolking	5
Economisch domein	7
Sociaal domein	12
Ruimtelijk domein	15
Indicatoren brede welvaart	20
Literatuur	22
Colofon	25

Inleiding

Lange tijd was het gebruikelijk om regionale ontwikkelingen af te meten aan economische cijfers zoals het bruto binnenlands product (bbp). In de afgelopen jaren groeit de belangstelling voor een nieuwe, bredere kijk op ontwikkeling, waarbij er meer oog is voor duurzaamheid, komende generaties en de samenhang tussen thema's zoals economie, welzijn, samenleving en milieu. Dit geeft aanleiding tot een nieuwe manier van maatschappelijke trends en ontwikkelingen volgen, wat heeft geleid tot het huidige brede welvaartsbegrip.

Brede welvaart wordt gedefinieerd als alles wat mensen van waarde vinden. De kwaliteit van leven hier en nu, maar ook de effecten voor latere generaties of mensen elders in de wereld. Planbureau Fryslân brengt in deze derde editie van de Regionale Monitor Brede Welvaart in kaart wat de stand van zaken is op het gebied van brede welvaart in de regio Noordoost Fryslân. Dit keer ligt een sterke nadruk op het samenhangende verhaal van de regio. Deze rapportage kan helpen de uitdagingen voor de regio te signaleren en agenderen, maar het biedt ook een afwegingskader dat helpt om bewuster keuzes te maken op weg naar meer brede welvaart, hier & nu én later.

Opbouw rapport

Deze rapportage begint met een samenvattend verhaal over de grote uitdagingen van Noordoost Fryslân gebaseerd op de brede welvaart cijfers. De belangrijkste cijfers worden inzichtelijk gemaakt voor de drie domeinen: economisch, ruimtelijk en sociaal.

Om de ontwikkelingen en vergelijkingen in een context te kunnen plaatsen behandelt het eerste hoofdstuk de demografie.

De cijfers worden vergeleken met andere regio's in Fryslân, de provincie of het landelijk gemiddelde en, waar relevant, ook door de tijd. Bij veel thema's en de indicatoren die daaronder hangen wordt deze vergelijking gemaakt. Soms is dit niet mogelijk omdat vergelijkende cijfers ontbreken. In sommige gevallen zijn regionale cijfers niet beschikbaar omdat de betreffende cijfers alleen op COROP-niveau gemeten worden. Voor de regio Noordoost Fryslân, hier opgevat als de gemeenten Achtkarspelen, Dantumadiel, Noardeast-Fryslân en Tytsjerksteradiel, geldt dat die niet samenvalt met de COROP-regio Noord-Friesland. Die omvat namelijk ook Leeuwarden en de Waddeneilanden.

Friese schil

Aanvullend op cijfers uit de regionale CBS-monitor brede welvaart legt dit rapport daar een 'Friese schil' omheen met relevante Friese cijfers. Bij veel thema's zijn extra CBS-cijfers toegevoegd die in eerdere analyses van brede welvaart nog niet zijn meegenomen, zoals de cijfers over armoede. Daarnaast zijn cijfers die zijn opgehaald met het Panel Fryslân toegevoegd om meer inzicht te geven in het perspectief van inwoners bij de betreffende thema's.

ROL VAN PLANBUREAU FRYSLÂN

Deze publicatie is gebaseerd op een omvangrijke lijst met indicatoren en cijfers, maar wat betekent dit voor de beleid- en planvorming in Noordoost-Fryslân? Het brede welvaartsbegrip stelt ons in staat om breed en integraal te kijken naar ontwikkelingen binnen deze regio. Dat is van belang voor de regiodeals, die brede welvaart in de regio als doel hebben. Planbureau Fryslân voert een lerende evaluatie van de regiodeal Noordoost Fryslân op. Door het maken van dit rapport biedt het planbureau de benodigde onderbouwing om samen met andere organisaties te werken aan de verbetering van de kwaliteit van leven voor de inwoners van Fryslân.

Uitdagingen voor de regio Noordoost Fryslân

Mienskip komt onder druk te staan

De provincie heeft te maken met een toenemend aandeel inwoners dat moeite heeft met rondkomen, een dalend aandeel vrijwilligerswerk, afnemende voorzieningen en een stijging van eenzaamheid onder jongvolwassenen en ouderen. Demografische prognoses laten zien dat het aantal jongvolwassenen en werkende bevolking in de regio Noordoost Fryslân zal afnemen en het aandeel senioren toenemen. Dit zal de sociale relaties onderling laten veranderen, waarbij de maatschappelijke participatie en ondersteuning mogelijk minder zullen worden. Maar tegelijkertijd hebben inwoners wel steeds vaker te maken met chronische aandoeningen, is er een tekort aan zorgverleners en hebben meer inwoners te maken met energiearmoede. De vraag is dus tot in hoeverre de samenleving zorgzaam voor elkaar kan blijven bij een toenemende druk.

Behoud van arbeidsmarkt vraagt om keuzes

De arbeidsmarkt in heel Fryslân heeft te maken met grote krapte. Vanwege de afnemende werkzame leeftijdsgroepen zal de krapte naar verwachting niet minder worden. In de regio Noordoost Fryslân is dit vooral merkbaar in de sectoren Handel en Reparatie, Gezondheidszorg en Welzijn, en Industrie. Als de regio het huidige arbeidsvolume wil behouden, kan er bijvoorbeeld de keuze gemaakt worden om de migratiestroom naar

de regio te versterken. Binnenlandse en buitenlandse migratie heeft tot nu toe ook de krimpprognoses gedempt. Wel is het zo dat dit zal leiden tot een versterkte vraag naar woningen en daarmee mogelijk meer druk op de woningmarkt zetten. Een andere mogelijkheid is selectiever omgaan met economische activiteit. Zo kan arbeidspotentieel beter benut worden en economische activiteiten die niet bijdragen aan brede welvaart in de regio afnemen.

Strijd om de ruimte wordt groter

De meningen van de inwoners van Noordoost Fryslân over de ruimte voor natuur, agrarische doelen, woningen, energiewinning, industrie en infrastructuur lopen uiteen. Ruimte voor het één staat op gespannen voet met ruimte voor het andere, omdat er nu eenmaal een beperkte te verdelen ruimte is. Inwoners van Noordoost Fryslân maken zich zorgen over het landschap, de natuur en de biodiversiteit, maar ook is er een toenemende vraag naar (kleinere) woningen en een infrastructuur die bijdraagt aan de bereikbaarheid van voorzieningen. De regio is rijk aan grote, oude woningen, en staat daarmee voor een grote verduurzamingsopgave. De 'strijd om de ruimte' vraagt om ingrijpende maar weloverwogen keuzes.

De uitdagingen en de Versnellingsagenda

In 2017 sloot de regio Noordoost Fryslân een deal met de Rijksoverheid met als doel om de brede welvaart van haar inwoners te verhogen. In 2020 is dit programma onder de noemer Versnellingsagenda daadwerkelijk van start gegaan. Planbureau Fryslân (destijds Fries Sociaal Planbureau) is gevraagd deze regiodeal te monitoren en evalueren. Dat gebeurt door jaarlijks een overzicht te geven van de regionale brede welvaart en een evaluerend onderzoek uit te voeren.

In een eerder onderzoek naar brede welvaart in de regio, in relatie tot de Versnellingsagenda, stelde Planbureau Fryslân vast dat de gekozen speerpunten van de ontwikkelagenda goed aansluiten bij sterktes en kwetsbaarheden in de regio (FSP, 2021). De agenda bevat drie programmalijnen: Onderwijs en Arbeidsmarkt; Innovatie en Ondernemerschap; en Regionale Samenwerking en Marketing. Het programma beoogt een impuls te geven aan verdienvermogen, innovatie-vermogen en werkgelegenheid. Daarmee is het programma sterk sociaal-economisch van aard, wat goed aansluit bij de thema's die om aandacht vragen. Vanwege de status van krimpregio hebben de samenwerkende partners vanaf het begin van de Versnellingsagenda sterk ingezet op economische productie en dienstverlening met een slinkende beroepsbevolking. Dat is in het licht van de hierboven geformuleerde uitdagingen, die sterk worden beïnvloed door demografische prognoses, een belangrijk voordeel.

Om de voortgang van de Versnellingsagenda te monitoren is het goed om bij te houden hoe de brede welvaart in de regio zich ontwikkelt. Tegelijk is de monitor geen evaluatie-instrument. Aan schommelingen in de indicatoren van brede welvaart is, zeker op de korte termijn, het succes van de Versnellingsagenda niet af te lezen. Dat kan hoogstens na langere tijd en dan is het oorzakelijk verband nog moeilijk te bewijzen. Om die reden zet Planbureau Fryslân nog andere instrumenten in om het doelbereik van de agenda te evalueren en daarvan te leren (PF, 2023).

Bevolking in Noordoost Fryslân

Hoe de bevolking zich ontwikkelt, heeft invloed op de brede welvaart in de samenleving. Toe- of afname van het aantal inwoners, al dan niet binnen bepaalde leeftijdsgroepen, heeft invloed op verschillende domeinen van brede welvaart, zoals wonen, werken, gezondheid en voorzieningen. Wat zijn belangrijke demografische ontwikkelingen in regio Noordoost Fryslân?

Bevolkingsomvang licht gedaald

Het aantal inwoners in regio Noordoost Fryslân is licht gedaald (-0,6%) sinds 2012. De grootste daling vond plaats in de gemeente Dantumadiel. In Tytsjerksteradiel was een lichte stijging te zien van 0,4 procent. Eerder was er een grotere krimp voorspeld in deze regio, maar door binnenlandse- en buitenlandse migratie zijn deze prognoses niet uitgekomen.

>> Aantal inwoners Noordoost Fryslân en de procentuele toe- of afname sinds 2012, 2022

	Aantal inwoners op 1 januari 2022	Toe- of afname sinds 1 januari 2012
Achtkarspelen	27.954	-0,5%
Dantumadiel	18.957	-1,6%
Noardeast-Fryslân	45.593	-0,9%
Tytsjerksteradiel	32.282	0,4%
Noordoost Fryslân	124.786	-0,6%

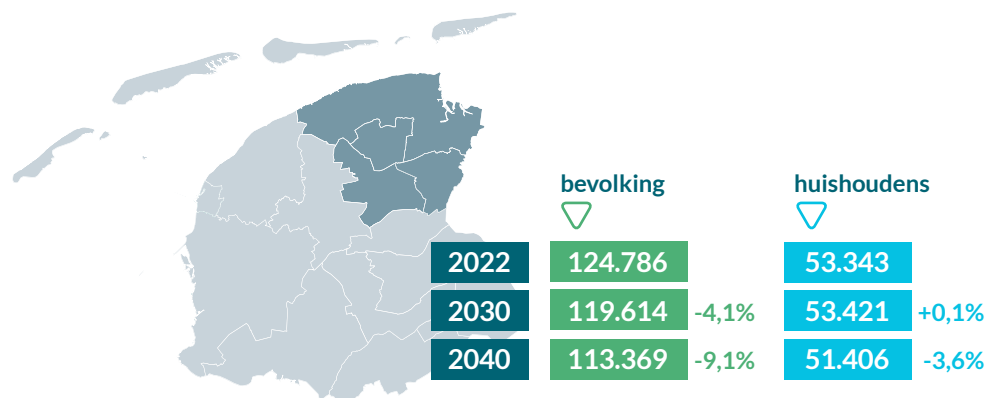
Bron: CBS

Prognose: krimp van bevolking, maar eerst nog toename van huishoudens

In 2040 wordt een daling van de bevolking in Noordoost Fryslân van 9,1 procent verwacht ten opzichte van het aantal inwoners in 2020. Uiteindelijk wordt ook een lichte daling van het aantal huishoudens verwacht, maar volgens de prognoses zal het aantal huishoudens eerst nog toenemen tot 2030. Dit wordt vooral veroorzaakt door de stijgende groep alleenstaanden (Provincie Fryslân, 2020).

Tot nu toe is er nog geen daling van het aantal inwoners waargenomen sinds 2020. Het aantal inwoners is daarentegen licht gestegen. Dit wordt vooral veroorzaakt door de toename van het aantal migranten vanuit binnen-en buitenland.

>> Bevolkingsprognoses Noordoost Fryslân, 2022 - 2040

Bron: CBS, Prognoses provincie Fryslân 2020, bewerking PF

In 2040 een vijfde minder inwoners in werkzame leeftijd in Noordoost Fryslân

In Noordoost Fryslân wonen op dit moment ruim 76.000 inwoners in de werkzame leeftijd (15-65 jaar).¹ De verwachting is dat dit aantal gaat dalen in de komende jaren. In 2030 zijn er ruim 7.500 minder inwoners beschikbaar voor werk. In 2040 is de verwachting dat dit bijna 16.000 minder zijn. Dat is een daling van 21 procent. Ook in Fryslân (-16%) en Nederland (-6%) wordt een daling verwacht van de inwoners in werkzame leeftijd, maar deze daling is minder groot dan in Noordoost Fryslân.

>> Prognoses aantal inwoners in Noordoost Fryslân per leeftijdscategorie, 2022

	2022	2030	2040
0-15 jarigen	20.569	19.064	18.798
15-65 jarigen	76.160	68.636	60.268
65+	28.057	31.914	34.303
Totaal	124.786	119.614	113.369

Bron: CBS; Prognoses provincie Fryslân 2020

Aandeel 65-plussers in Noordoost Fryslân stijgt

In Noordoost Fryslân is 22 procent van de bevolking op dit moment 65 jaar of ouder. De verwachting is dat dit aandeel stijgt naar 27 procent in 2040. Dit is iets lager dan het Friese gemiddelde (30%), maar hoger dan het verwachte aandeel 65-plussers (26%) in Nederland. Dit betekent dat minder mensen in de werkzame leeftijd voor meer ouderen moeten zorgen.

>> Prognoses inwoners in Noordoost Fryslân per leeftijdscategorie als aandeel van het totaal, 2022

	2022	2030	2040
0-15 jarigen	16%	16%	17%
15-65 jarigen	61%	57%	53%
65+	22%	27%	30%

Bron: CBS; Prognoses provincie Fryslân 2020

¹ Het is op basis van de beschikbare data niet mogelijk om prognoses te maken voor de leeftijdsgroep 15-74 jaar, welke door het CBS wordt aangeduid als 'bevolking in de werkzame leeftijd'. Daarom is gekozen voor de best beschikbare afbakening.

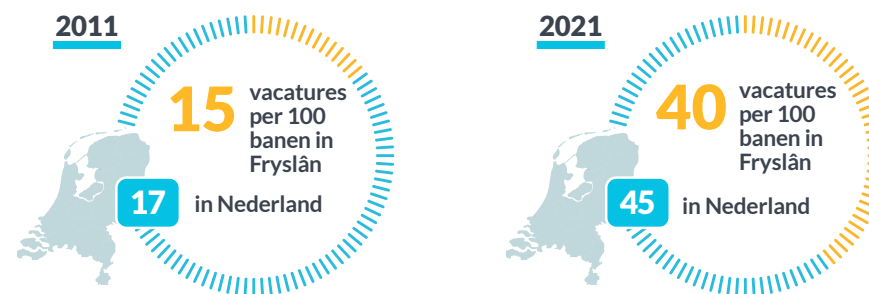
Economie, inkomen en onderwijs in Noordoost Fryslân

Werk en inkomen hebben een belangrijke invloed op hoe het met mensen gaat. Daarom bevat de monitor brede welvaart een aantal thema's die samen het economisch domein vormen: *Arbeid & Vrije Tijd, Materiele Welvaart en Onderwijs*.

Een krappe arbeidsmarkt

In Noordoost Fryslân is, net als in de rest van het land, sprake van een krappe arbeidsmarkt waarop werkgevers moeite hebben om geschikt personeel te vinden. Dat is te zien aan de data over werkloosheid en vacaturegraad. De werkloosheid is gestaag afgenomen sinds 2014, in alle vier de gemeenten van Noordoost Fryslân en in de provincie als geheel. Interessant is dat Fryslân wat betreft werkloosheidspercentage tot 2019 boven het Nederlands niveau zat, en daarna er (licht) onder. Het percentage werklozen is met 3,7 het hoogst in de Noord-Fryslân, maar dat wordt omhoog gehaald door de steden Harlingen en Leeuwarden waar de werkloosheid op of boven het Fries gemiddelde ligt (CBS, 2023a).

Ook is de arbeidsmarktkrapte goed af te lezen aan de vacaturegraad: het aantal vacatures per 1000 banen. Die is alleen beschikbaar op provincieniveau. In heel Nederland is de vacaturegraad sinds de coronacrisis sterk toegenomen. Dat is in Fryslân niet anders. Daar vertoont de vacaturegraad dezelfde trend als landelijk, op een iets lager niveau. De meeste vacatures in Fryslân staan open in de grootste drie sectoren: Handel en Reparatie, Gezondheids- en Welzijnszorg en Industrie (CBS, 2022a).

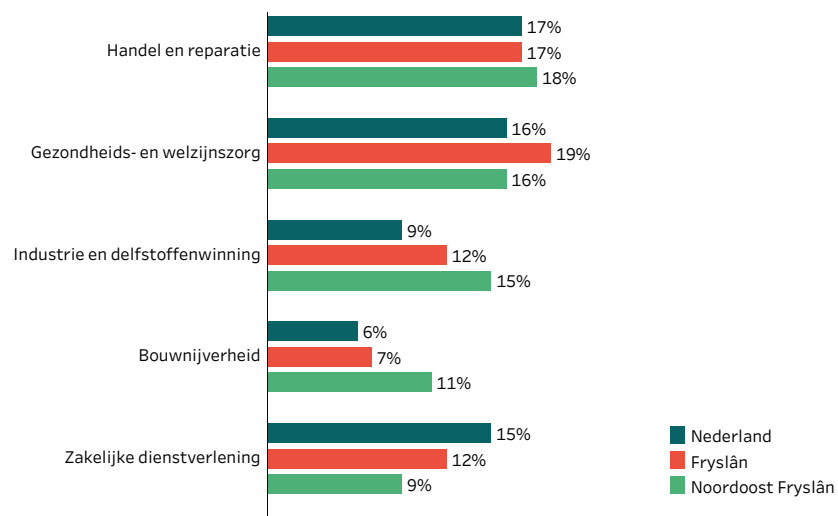
Bron: CBS, bewerking PF

In 2040 16.000 minder mensen beschikbaar voor werk

Jarenlang is het debat over de arbeidsmarkt, in Fryslân en daarbuiten, gegaan over werkloosheid en de nood aan banen in de regio. Daarop was ook beleid gericht, dat zich bezig hield met het vestigingsbeleid voor bedrijven en het activeren van mensen die aan de kant stonden. Dat debat is anno 2022 anders van toon en wordt gedomineerd door zorgen over arbeidsmarktkrapte (UWV, 2022). Dat zal voorlopig niet veranderen. De vraag is nu niet hoe er voldoende werk naar de regio gehaald kan worden, maar hoe de vacatures vervuld kunnen worden. Zeker ook in het licht van de bevolkingsprognose, die voor Noordoost Fryslân laat zien dat er in 2040 16 duizend minder mensen beschikbaar zijn voor werk. Voor Noordoost Fryslân is het nog extra relevant, omdat er veel 55-plussers werken in de relatief grote sectoren industrie en landbouw die binnen afzienbare tijd met pensioen zullen gaan (FSP, 2022a).

>> Werkgelegenheid in Noordoost Fryslân, Fryslân en Nederland verdeeld over de grootste 5 sectoren, 2021

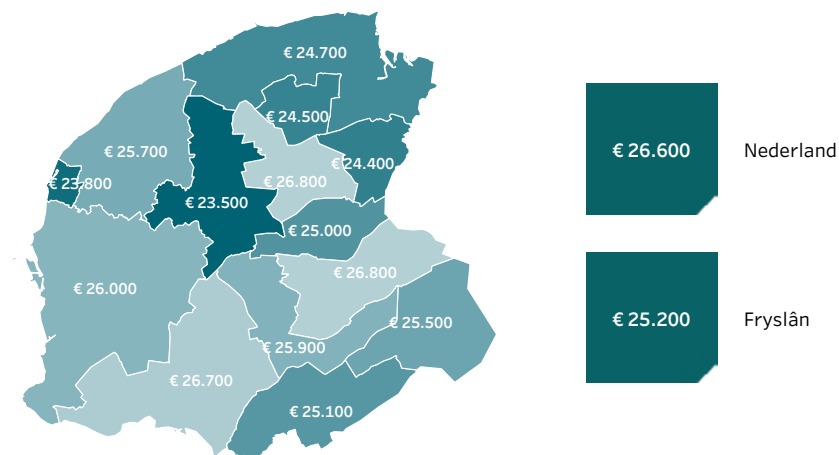
Bron: Provincie Fryslân, bewerking PF

Lagere huishoudinkomens in Noordoost Fryslân

In Noordoost Fryslân zijn de huishoudinkomens lager dan in andere delen van Fryslân, en dan in Nederland als geheel. Die lagere materiële welvaart is te zien aan het mediaan besteedbaar inkomen.² Binnen de provincie zijn de hogere inkomens te vinden in de zuidelijke helft, terwijl de inkomens in de noordelijke gemeenten wat lager zijn. In de gemeenten Opsterland, Tytsjerksteradiel en Fryske Marren liggen de mediane inkomens zelfs iets boven het Nederlands gemiddelde. In Noord Fryslân is dat anders en zijn

mediane inkomens het laagst in Achtkarspelen, Dantumadiel en Harlingen. Bovendien is uit onderzoek bekend dat inwoners van steden vaker te maken hebben met lage inkomens (CBS, 2022c). Dat is in Fryslân te zien in Leeuwarden, Smallingerland en Harlingen. De materiële welvaart in Fryslân is ook af te lezen aan het lagere BBP per inwoner. Dat is lager dan het landelijk gemiddelde. Het BBP per inwoner is de waarde van wat er geproduceerd en geleverd wordt door inwoners van de provincie. Alleen in Drenthe is dat lager dan in Fryslân. Binnen de provincie (€ 30.500) is het BBP in 2021 het hoogst in Zuidoost Friesland (€ 33.600) en het laagst in Zuidwest Fryslân (€ 26.700). Het landelijk BBP is € 43.600 (CBS, 2022d).

>> Mediaan besteedbaar inkomen per gemeente, Fryslân en Nederland, 2020

Bron: CBS, bewerking PF

² Het mediaan besteedbaar inkomen is het middelste inkomen in een verdeling van alle inkomens van hoog naar laag. Dat betekent dat precies de helft van de populatie een lager of gelijk inkomen heeft, en precies de helft een hoger inkomen. De mediaan wordt in vergelijking met het gemiddelde minder beïnvloed door uitschieters en wordt daarom veel gebruikt voor scheve verdelingen (Field, 2013). De laatst beschikbare cijfers hierover zijn van 2020.

Bruto regionaal product Noordoost Fryslân toont weer groei

Het Bruto Regionaal Product (BRP) biedt een mogelijkheid om in te zoomen op de gemeenten die samen de regio Noordoost Fryslân vormen. Het BRP is conceptueel vergelijkbaar met bruto binnenlands product (BBP) en is het eindresultaat van de productieve activiteiten van de ingezeten productie-eenheden van een regio. Bij het BBP betreft het de ingezeten productie-eenheden van de binnenlandse economie. De Regiodeal Noordoost Fryslân gebruikt het BRP om de gerealiseerde versnelling van de regionale economie in kaart te brengen (Rijksoverheid, 2017). Het BRP is, na krimp als gevolg van de coronacrisis, in 2021 vrijwel in alle regio's gegroeid. In de vier gemeenten van Noordoost Fryslân is dat met 4,3 procent een fractie meer dan voor de provincie als geheel. Wel is het zo dat de economische groei lager is dan het niveau in heel Nederland. Dat vergroot de economische verschillen tussen Fryslân en de rest van Nederland.

>> Bruto regionaal product als ontwikkeling ten opzichte van 2020 in Nederland, Fryslân en Noordoost Fryslân, 2021

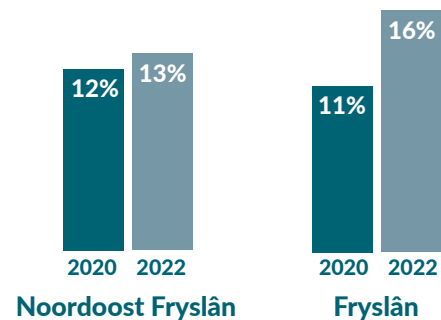

Bron: CBS, bewerking PF

Groeiend aantal inwoners ervaart moeite met rondkomen

In 2020 gaf 12 procent van inwoners van Noordoost Fryslân aan moeite te hebben om rond te komen, in 2022 was dat toegenomen naar 13 procent. Die toename is in alle regio's te zien en in heel de provincie is het gestegen van 11 naar 16 procent; in Zuidoost Fryslân en Leeuwarden is dat 18 procent. Dat heeft te maken met de inflatie, die in de loop van 2022 het levensonderhoud, waarvan energiekosten een belangrijk deel uit maakten, duurder heeft gemaakt (NIBUD, 2022).

>> Moeite met rondkomen in Noordoost Fryslân en Fryslân, 2020 en 2022

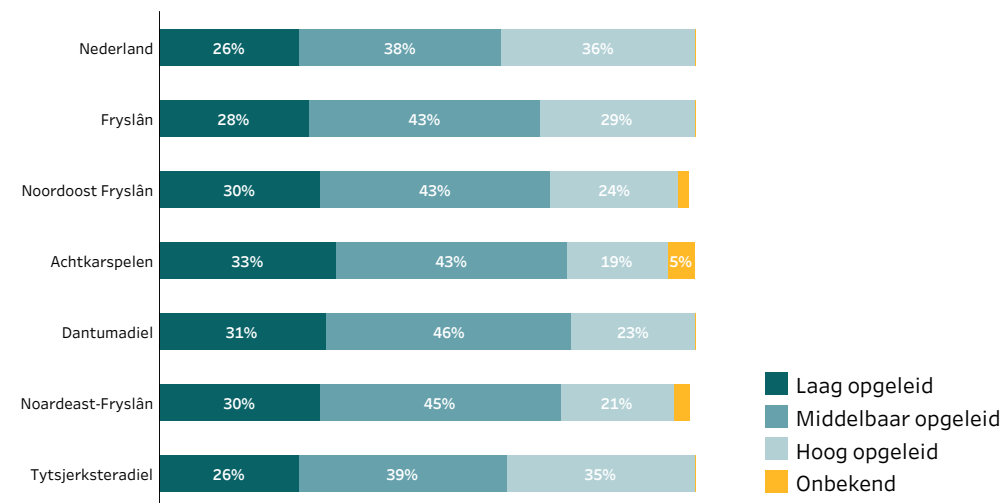
Dit is een belangrijke aanvulling op bestaande data over inkomens, omdat die zicht geeft op hoe inwoners hun financiële situatie zelf ervaren. Bovendien geeft rondkomen een completer beeld van financiële gezondheid van inwoners van Fryslân omdat dat het gevolg is van inkomsten uit werk, andere overdrachten en uitgaven. Dat is belangrijk, omdat anders het lagere prijspeil in Fryslân en de steun vanuit de mienskip onzichtbaar blijven.

Werkenden in Noordoost Fryslân vaker middelbaar opgeleid

Werkenden in Noordoost Fryslân hebben gemiddeld minder vaak een hoger opleidingsniveau dan het landelijk gemiddelde. Zeker in de gemeenten Achtkarspelen, Dantumadiel en Noardeast Fryslân is een grote meerderheid middelbaar of lager opgeleid. De Friese beroepsbevolking past goed bij de sectorstructuur, waarin veel middelbaar opgeleiden gevraagd worden. Dat is bijvoorbeeld zo in grote sectoren in de Friese economie als zorg en industrie. Tegelijk is het een aandachtspunt, omdat opleidingsniveau een belangrijke indirecte invloed heeft op brede welvaart. Zo hebben laagopgeleiden gemiddeld lagere ervaren gezondheid, lager inkomen en een grotere kans op werkloosheid (Van de Werfhorst, 2015).

>> Beroepsbevolking naar opleidingsniveau in Nederland, Fryslân en Noordoost Fryslân, 2021

Bron: CBS, bewerking PF

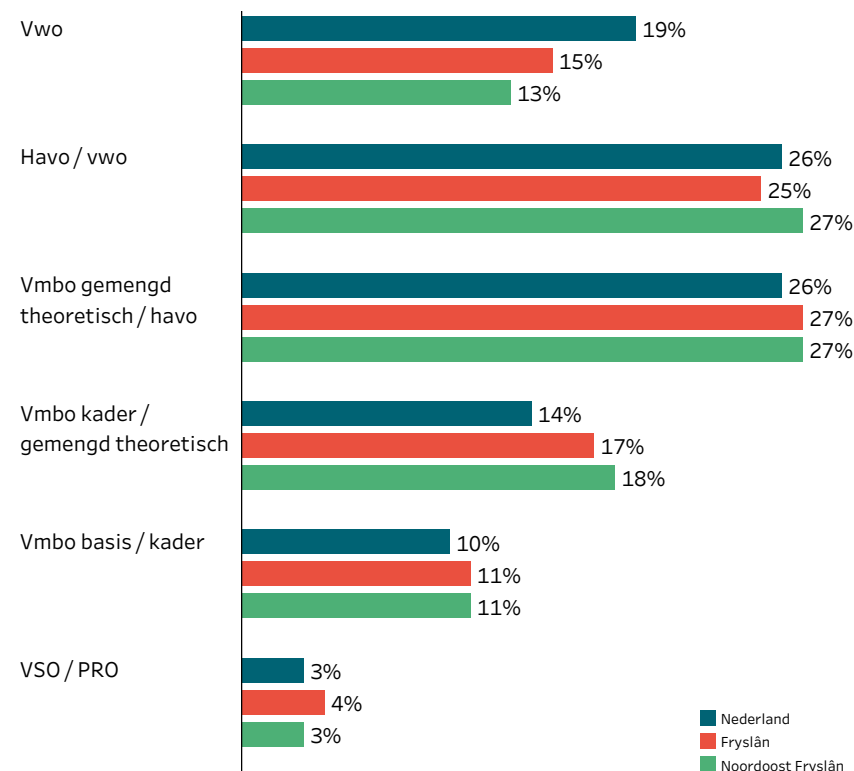

Ook onderwijsvolgenden vaker middelbaar opgeleid

Zoals voor de beroepsbevolking geldt dat het grootste aandeel middelbaar of lager³ is opgeleid, zo is dat ook waar voor onderwijsvolgenden in Noordoost Fryslân. Er worden meer mbo diploma's en minder universitaire diploma's behaald in de regio. Dat kan onder meer verklaard worden doordat er meer vmbo adviezen en minder vwo-adviezen worden gegeven aan leerlingen in groep 8.

In Noordoost Fryslân is vaker dan in andere delen van Fryslân sprake van onder advisering, het fenomeen waarbij het schooladvies van de leerkracht lager is dan de score op de eindtoets rechtvaardigt. Onderzoek van de Onderwijsinspectie laat zien dat vooral leerlingen met lager opgeleide ouders lagere schooladviezen krijgen (Onderwijsinspectie, 2018). Zo ontstaat er de situatie dat leerlingen met lagere sociale achtergronden op een lager onderwijsniveau het voortgezet onderwijs instappen, en daar minder vaak opstromen naar een hoger niveau dan even goed presterende medeleerlingen met hoogopgeleide ouders. Dat is onwenselijk vanwege de hierboven aangehaalde positieve samenhang tussen opleidingsniveau en inkomenspositie, arbeidsparticipatie, gezondheidskenmerken en veiligheid. Maar op macroniveau leidt het ook tot onbenut potentieel, namelijk werkenden die niet op hun optimale niveau de arbeidsmarkt betreden. Hier ligt dus ook een verband met brede welvaart later.

>> Aandeel definitieve schooladviezen aan leerlingen in Nederland, Fryslân en Noordoost Fryslân, 2021/2022

Bron: DUO, bewerking PF

³ Volgens definitie van het CBS: laagopgeleid omvat onderwijs op het niveau van basisonderwijs, het vmbo, de eerste 3 leerjaren van havo/vwo, of de assistentenopleiding (mbo-1). Middelbaar opgeleid omvat de bovenbouw van havo/vwo, de opleidingen mbo-2 t/m mbo-4. Hoogopgeleid omvat onderwijs op het niveau van hbo of wo.

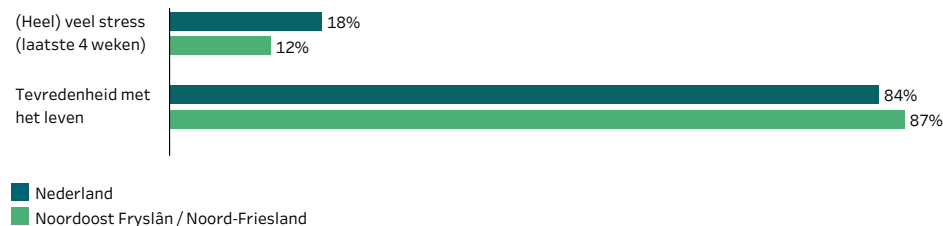
Sociale leefomgeving in Noordoost Fryslân

In de sociale leefomgeving staat het welbevinden van mensen centraal. Dat welbevinden wordt niet alleen bepaald door *economische* factoren als een passend inkomen en een passende baan, of door *ruimtelijke* factoren als een passende woning en een prettige woonomgeving, maar ook door een goede fysieke en psychische gezondheid, mobiliteit, welzijn, veiligheid, sociale contacten en de tevredenheid over verschillende aspecten van het leven.

Tevreden met het leven, minder stress dan landelijk

Een grote meerderheid van de inwoners (86%) van de gemeente Noardeast-Fryslân is tevreden met het leven (Planbureau Fryslân, 2023). Voor de andere drie gemeenten zijn deze data niet beschikbaar. Van de inwoners van Noordoost Fryslân is 89 procent gelukkig. Dat percentage is een fractie lager dan de andere Friese regio's, maar nog steeds hoger dan het landelijk gemiddelde. Fryslân als provincie scoort op zijn beurt landelijk als één na hoogste na Flevoland, als het gaat om het geluksgevoel.

>> Mate van stress (2020) en tevredenheid met het leven (2021) in Noordoost Fryslân en Nederland

Bron: GGD, CBS; bewerking PF

Qua stressbeleving scoort Noordoost Fryslân over het algemeen wat gunstiger dan de provincie Fryslân en het landelijk gemiddelde. Alleen in Dantumadiel is het aandeel mensen met (veel) stress iets hoger dan het Fries gemiddelde maar nog onder het Nederlands niveau.

Uit onderzoek weten we dat het ervaren van stress het hoogst is onder de jongvolwassenen (18-34-jarigen) en afneemt met het stijgen van de leeftijd (GGD Fryslân, z.d.).

>> Eenzaamheid en matig tot hoog risico op angststoornis of depressie, Noordoost Fryslân, 2020

Eenzaamheid **39%**

Risico op angststoornis of depressie **39%**

Bron: GGD, bewerking PF

Zorgen over geestelijk welzijn van jongeren en ouderen

Hoewel de tevredenheid en geluksbeleving hoog zijn in Noordoost Fryslân, is het ervaren van matig tot zeer ernstige eenzaamheid onder inwoners onverminderd hoog, evenals het risico op depressie.

Het aandeel inwoners van Noordoost Fryslân dat matige of ernstige eenzaamheid ervaart stijgt. In de gemeente Noardeast-Fryslân is meer eenzaamheid dan in de andere gemeenten. Onder 75-plussers was de eenzaamheid altijd al groter dan onder de overige, jongere leeftijdsgroepen: de helft van alle 75-plussers in Fryslân ervoer eenzaamheid. Dit kan verklaard worden door de vele verliesmomenten van dierbaren. Omdat deze leeftijdsgroep groeit, neemt naar verwachting ook het aantal ouderen toe dat lijdt onder eenzaamheid. Daarnaast neemt het aantal mensen dat alleen woont toe. Opmerkelijk is dat de eenzaamheid onder jongvolwassenen (18-34-jarigen) in Fryslân steeg van 33 procent in 2012 naar 42 procent in 2020.

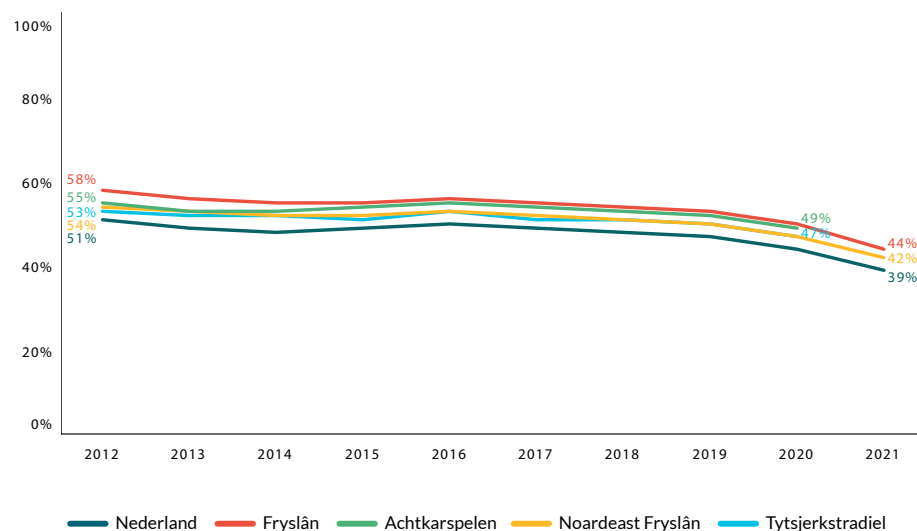
Ruim vier op de tien inwoners van Noordoost Fryslân lopen een matig tot ernstig risico op het ontwikkelen van een depressie. Dit is ongeveer gelijk aan het Friese, maar lager dan het landelijk gemiddelde. Een aandachtspunt is dat dat aandeel gestaag is toegenomen vanaf 2012. Vooral jongvolwassenen (18-34-jarigen) en 75-plussers lopen veel risico.

Kampioen vrijwilligerswerk, maar aandeel daalt

Fryslân blijft als provincie de landelijk kampioen als het gaat om vrijwilligerswerk, maar er is sprake van een daling in het aandeel inwoners (15+) dat vrijwilligerswerk verricht. In Noordoost Fryslân ligt het percentage iets lager dan het Fries gemiddelde.

>> Aandeel inwoners dat vrijwilligerswerk verricht in Noordoost-Fryslân, Fryslân en Nederland, 2012-2021

Bron: GGD, CBS; bewerking PF

Vanaf 2016 daalde het aandeel vrijwilligers, en een extra daling zette in vanaf 2019. Dit lag grotendeels aan de coronamaatregelen die het vrijwilligerswerk voor onbepaalde tijd opschortten. Momenteel doet een kleine helft van de inwoners van Noordoost Fryslân vrijwilligerswerk, waar dat tien jaar geleden nog ruim de helft was. Het vaakst wordt vrijwilligerswerk verricht bij sport- en buurtverenigingen.

Het zijn nog altijd de 65-75-jarigen die het vaakst vrijwilligerswerk doen. Het toenemen van het aantal 65-plussers kan dan ook een positieve impuls geven aan vrijwilligerswerk.

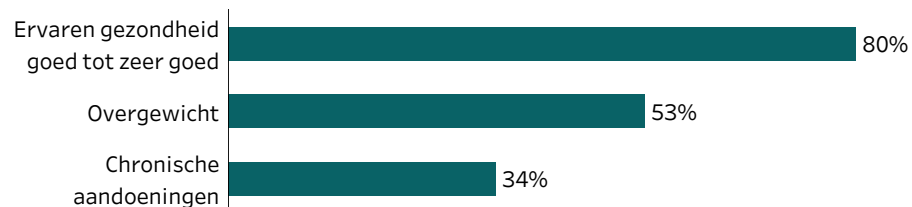

Zorgen over overgewicht en chronische aandoeningen

Ruim de helft van de inwoners van Noordoost Fryslân kampt met overgewicht, en een derde met één of meer chronische aandoeningen. Deze hoge scores botsen met de hoge score die inwoners aan hun eigen gezondheid geven. Het is de vraag of er bij een hoge waardering van de eigen gezondheid aandacht is voor leefstijl, of er urgentie wordt gevoeld voor een mogelijk gezonde(re) leefstijl.

De sociaaleconomische status (de combinatie van opleiding, inkomen en positie op de arbeidsmarkt) heeft veel invloed op de gezondheid. Inwoners met een lager opleidingsniveau ervaren hun gezondheid niet alleen minder vaak als (zeer) goed, over het algemeen leven zij 4,4 jaar korter en hun laatste 14 jaar in een minder goede gezondheid dan inwoners met een hoger opleidingsniveau (CBS, 2023b).

>> Als (zeer) goed ervaren gezondheid, overgewicht en chronische aandoeningen in Noordoost Fryslân, 2020

Bron: GGD, bewerking PF

Verwacht tekort aan zorgverleners

De samenstelling van de bevolking verandert. Het aandeel (oudere) ouderen neemt toe, het aandeel mensen in de beroepsbevolking-leeftijd neemt af. Zorgplein Noord wijst op een groeiend tekort aan zorgpersoneel, een vergrijzend personeelsbestand en een relatief hoog ziekteverzuim. Dit, terwijl de sector Zorg & Welzijn de tweede grootste werkgever is in Noordoost Fryslân : één op de zes banen wordt in deze sector vervuld.

Er zijn signalen over 'een verwacht zorg-infarct', met meer ouderen, meer zorgbehoefte, oplopende kosten, maar minder geld en minder zorgpersoneel (ZorgpleinNoord, 2022).

Ook het aantal mantelzorgers neemt af. Om het potentiële aantal mantelzorgers voor de toekomst in te kunnen schatten, wordt gekeken naar de verhouding tussen het aantal 50-75-jarigen (potentiële mantelzorgers) en het aantal 85-plussers (hulpbehoevenden). Het eerste aantal daalt de komende twintig jaar, het tweede aantal stijgt. Hulpbehoevende ouderen kunnen daarom in de toekomst op steeds minder mantelzorgers rekenen.

Een aantal ziekten is leeftijd-gerelateerd, zoals dementie. Ook Noordoost Fryslân heeft de komende twee decennia te maken met een dubbele vergrijzing: meer ouderen én meer oudere ouderen. Het is belangrijk om stil te staan bij deze aandoening die om volledige zorg door anderen vraagt. Stichting Alzheimer Nederland geeft aan dat het aantal inwoners met dementie in Noordoost Fryslân tussen 2020 en 2050 naar verwachting ruim verdubbelt van ruim 2200 naar ruim 4400 inwoners. Acht van de tien mensen met dementie wonen thuis, vooral ondersteund door mantelzorgers en thuiszorg. En juist deze laatsten nemen in aantal af en staan onder druk (ABF Research in opdracht van Alzheimer Nederland, 2020).

Minder misdaden, online criminaliteit stijgt

Fryslân is al jaren één van de veiligste provincies van Nederland. Het gevoel van veiligheid is er het hoogst. Ook is het relatieve aantal geregistreerde misdrijven het laagst in de provincie Fryslân. Binnen Fryslân is het aantal geregistreerde misdrijven in Noordoost het laagst en het gevoel van veiligheid het hoogst. Daarnaast daalt het aantal misdrijven. Eén vorm van criminaliteit stijgt: online criminaliteit. In 2019 werden landelijk 5.000 aangiftes gedaan van online oplichting, een jaar later ging het om het dubbele aantal: 10.000 aangiftes (Planbureau Fryslân, 2022c).

Wonen, natuur en landschap in Noordoost Fryslân

Het landschap, de woning en de woonomgeving hebben veel invloed op het welbevinden van mensen. Al deze thema's vormen momenteel een belangrijk onderwerp van politieke en maatschappelijke dialogen. Wat zijn de belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van wonen, de verduurzamingsopgave en het gebruik van de ruimte?

Grote afstand tot voorzieningen niet problematisch bij eigen vervoer en digitalisering

In Noordoost Fryslân is de gemiddelde afstand tot voorzieningen groter dan landelijk. Dat geldt bijvoorbeeld voor de afstand tot onderwijsinstellingen en kinderopvanglocaties, zorgvoorzieningen zoals huisarts en ziekenhuis, en winkelaanbod. Uit panelonderzoek blijkt dat een groot deel van de inwoners van Fryslân grote waarde hecht aan de aanwezigheid van een supermarkt, bushalte of treinstation, basisschool en een huisarts in hun leefomgeving. Door schaalvergroting en het plattelandskarakter van de provincie is het aantal voorzieningen in heel Fryslân afgenomen. Daardoor is de afstand tot een groot aantal voorzieningen toegenomen.

Wanneer inwoners beschikken over eigen vervoer of snel internet zullen zij de relatief grote afstand tot voorzieningen minder als probleem ervaren. Dit gaat echter niet op voor de groep (veelal oudere) inwoners die niet digitaal vaardig is of niet over eigen vervoer beschikt. Een vermindering van ontmoetingsplaatsen kan ook leiden tot aantasting van de sociale cohesie.

Voor de gemeenten in de regio Noordoost Fryslân ligt het autobezit hoger dan het Fries gemiddelde, en is het percentage inwoners dat de auto intensief gebruikt het hoogst van de Friese regio's. De afstand tot voorzieningen kan, behalve door vervoer, ook overbrugd worden met toegang tot (snel) internet. Die toegang tot snel internet is in Noordoost-Fryslân relatief goed: in Achtkarspelen, Dantumadiel en Tytsjerksteradiel is de dekkinggraad boven de 95 procent; in Noardeast-Fryslân is dat met 61 procent ongeveer op het Fries gemiddelde. De tevredenheid met internet is in de regio ongeveer gelijk aan het Friese gemiddelde (Planbureau Fryslân, 2022a).

In de toekomst zullen meer huishoudens aangesloten worden op snel internet. Echter, dit is geen oplossing voor minder digitaal vaardige mensen. Dit speelt met name bij een groeiende groep ouderen. En deze groep zal ook vaker niet (meer) over eigen vervoer beschikken.

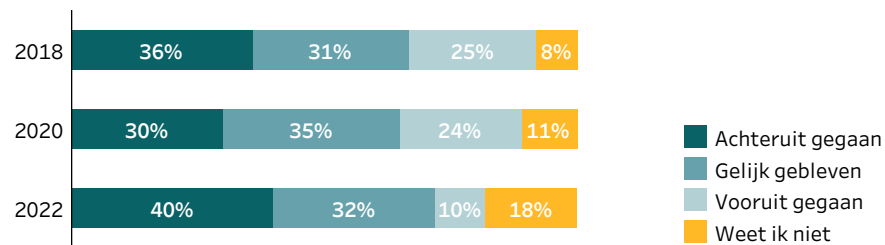

Zorgen over het landschap, natuur en biodiversiteit nemen toe

Het Friese landschap wordt door inwoners van Noordoost Fryslân gewaardeerd met een 7,8. Dat is het hoogste cijfer vergeleken met de andere Friese regio's, maar de verschillen zijn klein. De verbondenheid met het landschap is in Noordoost Fryslân bovendien sterk. Gemiddeld geven inwoners van de regio voor die verbondenheid een 8,3: vergelijkbaar met de andere regio's (Panel Fryslân, 2023).

Wel vindt 40 procent van de inwoners in Noordoost Fryslân dat het Friese landschap de afgelopen 5 jaar achteruit is gegaan. In 2020 was een kleinere groep van 30 procent die mening toegedaan (Panel Fryslân, 2020a; 2023).

>> Ontwikkeling Friese landschap in de laatste 5 jaar volgens inwoners van Noordoost Fryslân, 2018-2022

Bron: Panel Fryslân (PF)

De zorgen over het landschap gaan vooral over het verdwijnen van bomen, heggen en houtwallen, het verdwijnen van bloemen, insecten, vissen en vogels, en de luchtkwaliteit. Maar ook zijn er grote zorgen over de komst van de wolf en de aanleg van zonnepanelen die druk op het landschap leggen.

De zorgen gaan vooral over:

- Verdwijnen van bomen, heggen, houtwallen 74%
- Verdwijnen van bloemen, insecten, vissen en vogels 71%
- De komst van de wolf 64%
- Aanleg van velden met zonnepanelen 63%
- Verslechterde luchtkwaliteit 62%

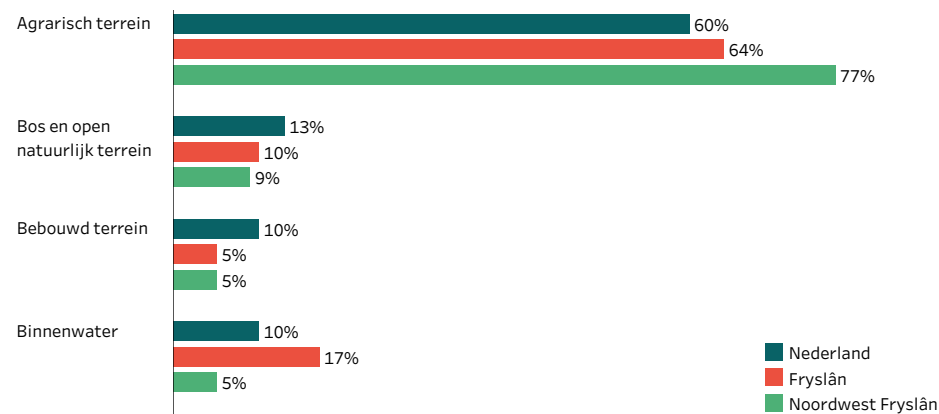
Bron: Panel Fryslân (PF)

Inwoners wensen een ander ruimtegebruik

Van de bodem in Noordoost Fryslân heeft 77 procent een agrarische bestemming en is 9 procent bos en open natuurterrein. In vergelijking met de rest van Fryslân en Nederland heeft de regio relatief veel agrarisch terrein en weinig binnenwater, bos en open natuurlijk terrein.

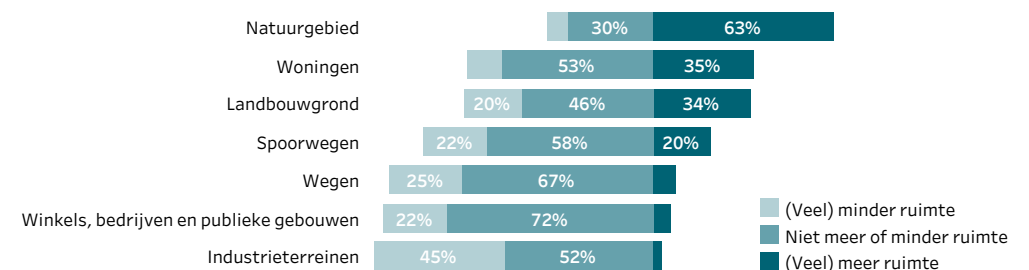
>> Bodemgebruik in percentage van totaal (exclusief buitenwater) in Nederland, Fryslân en Noordoost Fryslân, 2015

Bron: CBS, bewerking PF

Aan inwoners is gevraagd of er meer of minder ruimte moet komen voor natuur, woningen, of landbouw. 63 procent van de inwoners van Noordwest-Fryslân wil dat meer ruimte natuurgebied wordt en 20 procent wil meer ruimte voor landbouw. Uit onderstaande grafiek blijkt dat inwoners wensen dat minder ruimte gebruikt wordt voor industrieterreinen en winkels, bedrijven en wegen en meer ruimte voor natuurgebieden, spoorwegen en wonen.

>> Aandeel inwoners van Noordoost Fryslân dat verschillende onderdelen van het landschap meer, evenveel of minder ruimte zouden geven ten opzichte van nu, 2023

Bron: Panel Fryslân (PF)

Wanneer we het bestaande ruimtegebruik vergelijken met de wensen van inwoners, dan valt op dat minder ruimte voor bedrijven niet veel extra ruimte oplevert omdat het huidige beslag al gering is. Een tweede opmerking betreft de definiëring van natuur door de inwoners. Veel mensen zien ook weilanden als natuur (Panel Fryslân, 2023).

Demografische ontwikkelingen hebben gevolgen voor de vraag naar woningen

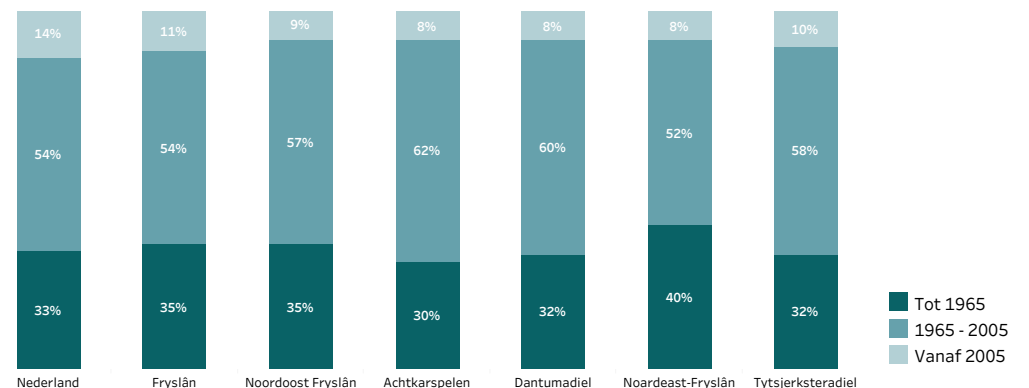
Door een veranderende samenstelling van de bevolking en een groeiend aantal kleine huishoudens zal de behoefte aan woningen waarschijnlijk verschuiven naar meer kleine woningen en minder gezinswoningen.

De omvang van de bevolking van Noordoost Fryslân is de afgelopen jaren licht afgenomen en de samenstelling van de bevolking is veranderd. Het aantal 65-plussers stijgt ten opzichte van de andere leeftijdsgroepen. De verwachting is dat het aantal huishoudens toeneemt tot 2031 om daarna te dalen (Provincie Fryslân, 2020). Opvallend daarbij is dat met name het aantal eenpersoonshuishoudens stijgt. Voorlopig zal er dus vooral behoefte zijn aan kleinere woningen en juist minder aan gezinswoningen. Op termijn zijn er waarschijnlijk minder woningen nodig.

Grote verduurzamingsopgave door meer oude en grote woningen

De opgave om te verduurzamen hangt samen met het bouwjaar van de woning en de oppervlakte ervan. In Fryslân is 1 op de 3 huizen gebouwd voor 1965: er is veel nodig om deze huizen te isoleren. Een combinatie van veel eigen woningbezit, grote woonoppervlakten en hoge leeftijd van de woningen compliceert de verduurzamingsopgave. De kosten van verduurzaming zijn bij grote woningen hoger, maar de besparing op hoge stookkosten is ook groter. Er zijn in Fryslân meer eengezinswoningen en minder flats.

>> Woningen naar bouwjaar in Noordoost Fryslân, Fryslân en Nederland, 2022

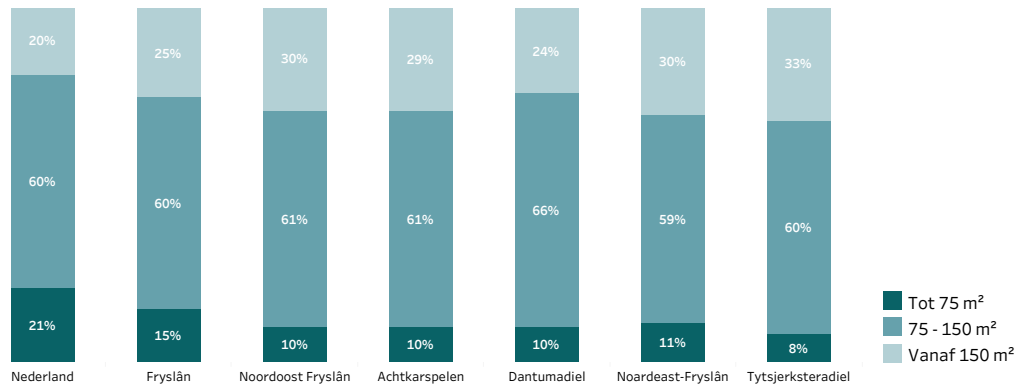

Bron: CBS, bewerking PF

In Noordoost Fryslân is het aandeel grote en oude huizen relatief hoog. Vooral de gemeente Noardeast-Fryslân springt eruit met een woningvoorraad waarvan 40 procent voor 1965 is gebouwd en 30 procent groter is dan 150 m². Ook voor Tytsjerksteradiel geldt dat er een groot aandeel huizen met een oppervlakte groter dan 150 m² is.

>> Woningen naar oppervlakte in Noordoost Fryslân, Fryslân en Nederland, 2022

Bron: CBS, bewerking PF

Energiearmoede meer bij huurders dan bij woningeigenaren

Sociale huurders in Noord-Fryslân besteden een derde (33%) van hun besteedbaar inkomen aan woonlasten (woonquote), ten opzichte van een kwart (24%) bij eigenaren. Particuliere huurders besteden 44 procent van hun inkomen aan woonlasten.

>> Woonquote in Noord-Fryslân, 2021

Eigenaar **24%** Particuliere huur **44%** Sociale huur **33%**

Bron: CBS, bewerking PF

Daarbij liggen de inkomens in Noordoost Fryslân lager dan gemiddeld. De energiebehoefte is groter door de grotere en oudere huizen. Uit cijfers van PON&Telos blijkt dat in Noordoost Fryslân rond 30 procent van de huishoudens een hoge energiequote heeft (PON&Telos, 2022). Er is sprake van een hoge energiequote wanneer meer dan 10 procent van het inkomen besteed wordt aan energie.

Het aandeel koopwoningen is in Fryslân 62 procent en daarmee groter dan in Nederland (57%). In alle vier de gemeenten is het aandeel eigen woningen nog hoger dan het Fries percentage (Planbureau Fryslân, 2022d). Energiearmoede komt voor bij zowel woningeigenaren als huurders, maar huurders hebben – anders dan woningeigenaren – doorgaans geen financiële verantwoordelijkheid in het verduurzamen en onderhoud van de woning. Eén op de vijf huurders heeft isolatie aangekaart bij de verhuurder, daarna is in de meeste gevallen (59%) de verhuurder in actie gekomen (FSP, 2022b).

Overzicht brede welvaart indicatoren

In de voorgaande hoofdstukken werden scores van de regio Noordoost Fryslân op drie thema's en diverse indicatoren weergegeven. Dit leidt tot een aantal inzichten in hoe het gesteld is met de brede welvaart in Noordoost Fryslân. Om relevante indicatoren één oogopslag weer te geven is onderstaande tabel gemaakt, waarin de gemiddelde score van de regio wordt vergeleken met het landelijk en Fries gemiddelde.

- gunstiger
- ongunstiger
- vergelijkbare gemiddelde score

		In vergelijking met	
		Nederland	Fryslân
Sociaal	Indicator		
	Tevredenheid met het leven (2021)	■	
	Inwoners dat zichzelf gelukkig vindt (2022)		■
	Voldoende eigen regie (2020)	■	
	Rapportcijfer leefbaarheid (2020)		■
	Ervaren gezondheid (2020)	■	
	Levensverwachting (2020)	■	
	Personen met één of meer Chronische ziekten (2020)	■	
	Overgewicht (2020)	■	
	Inwoners dat voldoet aan de beweegrichtlijn (2020)	■	
	Risico op angst of depressie (2020)	■	
	Contact met familie, vrienden of burenen (2021)	■	
	Ervaren eenzaamheid (2020)	■	
	Vertrouwen in instituties (2021)	■	
	Vertrouwen in anderen (2021)	■	
	Vrijwilligerswerk (2020)	■	
	Geregistreerde misdrijven (2021)	■	
	Tevredenheid veiligheid in dorp of wijk (2020)		■
	Tevredenheid met vrijetijd (2021)	■	

Economisch	Indicator	In vergelijking met	
		Nederland	Fryslân
	Mediaan besteedbaar inkomen (2020)	ongunstiger	
	Bruto binnenlands product (2021)	ongunstiger	
	Huishoudens met lage inkomensgrens (2020)	vergelijkbare gemiddelde score	
	Moeite met rondkomen (2020)		gunstiger
	Tevredenheid met het werk (2020)		gunstiger
	Netto arbeidsparticipatie (2020)	vergelijkbare gemiddelde score	
	Scholing voor werk (2021)		gunstiger
	Werkloosheid (2020)	gunstiger	
	Schooladviezen (2022)	ongunstiger	

- gunstiger
- ongunstiger
- vergelijkbare gemiddelde score

Ruimtelijk	Indicator	In vergelijking met	
		Nederland	Fryslân
	Gemiddelde verkoopprijs (2022)	gunstiger	
	Tevredenheid met woning (2021)	gunstiger	
	Tevredenheid met woonomgeving (2021)	gunstiger	
	Zorgen over landschap (2022)		vergelijkbare gemiddelde score
	Broeikasemissie per inwoner (2020)	vergelijkbare gemiddelde score	
	Uitstoot fijnstof naar lucht (2020)	gunstiger	
	Rapportcijfer tevredenheid voorzieningen (2020)		vergelijkbare gemiddelde score
	Tevredenheid internetverbinding (2021)		vergelijkbare gemiddelde score
	Afstand tot groen (2017)	ongunstiger	
	Afstand tot sportterrein (2021)	gunstiger	
	Afstand tot basisschool (2021)	vergelijkbare gemiddelde score	
	Afstand tot café (2021)	ongunstiger	

Voor meer informatie over de data behorend bij deze indicatoren verwijzen we naar de monitoren op onze [website](#). In de loop van dit jaar wordt nog een aantal monitoren toegevoegd. Zoekt u specifieke cijfers of heeft u vragen? We helpen u graag verder! Neem contact op met [Wouter Marchand](#).

Bronnen

ABF Research in opdracht van Alzheimer Nederland. (2020).

Mensen met dementie per gemeente. Amersfoort: Alzheimer Nederland.

CBS. (2018). Statline: Bodemgebruik; uitgebreide gebruiksvorm, per gemeente.

Geraadpleegd op 4-4-2023, van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/70262ned/table>

CBS. (2022a). Statline: Arbeidsdeelname; regionale indeling 2021.

Geraadpleegd op 4-4-2023, van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85269NED/table>

CBS. (2022b). Statline: Bevolking op 1 januari en gemiddeld; geslacht, leeftijd en regio.

Geraadpleegd op 4-4-2023, van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/03759ned/table>

CBS (2022c). *Materiële welvaart in Nederland 2022*.

Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. <https://longreads.cbs.nl/materiele-welvaart-in-nederland-2022/>

CBS. (2022d). Regionale Monitor Brede Welvaart 2022.

Geraadpleegd op 4-4-2023, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart-2022>

CBS. (2022e). Statline: Voorraad woningen; gemiddeld oppervlak; woningtype, bouwjaarklasse, regio.

Geraadpleegd op 4-4-2023, van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/82550NED/table>

CBS. (2022f). Statline: Voorraad woningen; woningtype, oppervlakteklasse, regio.

Geraadpleegd op 4-4-2023, van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/83704NED/table>

CBS. (2022g). *Wonen langs de meetlat. Resultaten van het WoonOnderzoek Nederland 2021*.

Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. <https://www.woononderzoek.nl/home>

CBS. (2022h). Statline: Woonlasten huishoudens; kenmerken woning, regio.

Geraadpleegd op 4-4-2023, van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84488NED/table>

CBS. (2022i). Statline: Zonnestroom; vermogen en vermogensklasse, bedrijven en woningen, regio.

Geraadpleegd op 4-4-2023, van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85005NED/table>

CBS. (2023a). Statline: Arbeidsdeelname; regionale indeling 2022.

Geraadpleegd op 4-4-2023, van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85494NED/table>

CBS. (2023b). Statline: Gezonde levensverwachting; geslacht, leeftijd en onderwijsniveau.

Geraadpleegd 26-4-2023, van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84842NED/table>

DUO. (2023). Leerlingen bo en sbo - schooladviezen 2021-2022.

Geraadpleegd op 4-4-2023, van https://duo.nl/open_onderwijsdata/primair-onderwijs/aantal-leerlingen/schooladviezen.jsp

FSP. (2022a). *Balans van de economische veerkracht van Fryslân*.

Leeuwarden: Fries Sociaal Planbureau. <https://www.planbureau Fryslan.nl/publicaties/balans-van-de-veerkracht-van-fryslan/>

FSP. (2022b). *Het Friese inwonerperspectief op de energietransitie 2021*.

Leeuwarden: Fries Sociaal Planbureau. [Groeizorgen over klimaatverandering en financiële gevolgen energietransitie - Planbureau Fryslân \(planbureau Fryslan.nl\)](https://www.planbureau Fryslan.nl/publicaties/groeizorgen-over-klimaatverandering-en-financiële-gevolgen-energietransitie)

GGD Fryslân. (z.d.). *Gezondheidsmonitor V&O 2020; Gemeentelijke cijfers 18-64 jaar*.

Leeuwarden: GGD Fryslân. <https://www.ggd Fryslan.nl/media/8780/ggd-frysl%C3%A2n-gemeentelijke-cijfers-18-tot-64-jaar.pdf>

Independer. (2022). *Bijna 1 op de 5 woningen heeft zonnepanelen* [Persbericht].

Geraadpleegd op 4-4-2023, van <https://www.independer.nl/energie/info/onderzoek/zonnepanelen-2022>

NIBUD. (2022). *Rondkomen en betalingsproblemen. Ervaringen van Nederlandse huishoudens in onzekere tijden*. Utrecht: NIBUD.

Onderwijsinspectie. (2018). *Kansen(on)gelijkheid bij overgangen PO-VO. Bevindingen en bevorderende en belemmerende factoren*.

Den Haag: Onderwijsinspectie. <https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/rapporten/2018/06/13/onderzoeksverslag-kansenongelijkheid-bij-de-overgangen-po-vo>

Panel Fryslân. (2020). *Landschap*.

Panel Fryslân. (2023). *Natuur, landschap en biodiversiteit in Fryslân*.

Geraadpleegd op 6-4-2023, van Burgerperspectief op discussies rondom natuur en landschap Fryslân - Planbureau Fryslân (planbureau Fryslan.nl)

Planbureau Fryslân. (2022a). *Bereikbaarheid in Fryslân*.

Geraadpleegd op 6-4-2023, van <https://www.planbureau Fryslan.nl/monitoren/bereikbaarheid/>

Planbureau Fryslân. (2022b). *De samenstelling en verdeling van inkomens in Fryslân*.

Geraadpleegd op 6-4-2023, van <https://www.planbureau Fryslan.nl/monitoren/inkomen/>

Planbureau Fryslân. (2022c). *Veiligheid en (on)veiligheidsbeleving in Fryslân*.

Geraadpleegd op 6-4-2023, van <https://www.planbureau Fryslan.nl/monitoren/veiligheid/>

Planbureau Fryslân. (2022d). Beschikbaarheid en betaalbaarheid van woningen in Fryslân. Geraadpleegd op 26-4-2023, van <https://www.planbureau Fryslan.nl/monitoren/wonen/>

Planbureau Fryslân. (2023). Welzijn in Fryslân. Geraadpleegd op 6-4-2023, van <https://www.planbureau Fryslan.nl/monitoren/welzijn-in-fryslan/>

PON&Telos (2022). *Prijsplafond verlicht de energierekening; Maar lost toenemende energiearmoede niet op*. Den Bosch: PON&Telos. <https://het-pon.instantmagazine.com/project-2/prijsplafond-energierekening/>

Provincie Fryslân. (z.d.). Werkgelegenheid naar sector. Geraadpleegd op 4-4-2023, van https://friesland.databank.nl/Jive?cat_open_code=c116&presel_code=ps77

Provincie Fryslân. (2020). Factsheet: Friese Bevolkingsprognose 2020. Geraadpleegd op 1-5-2023, van <https://friesland.databank.nl/Jive/Report?id=prfr20>

Provincie Fryslân. (2022). Dashboard Prognose Bevolking en Huishoudens. Geraadpleegd op 1-5-2023, van <https://app.powerbi.com/view?r=eyJrIjojNmNkZjM4ZjctYWE1Yi00OWJlTjIjMDEtNzU1YmY1NTV-kOGRkIiwidCI6IjQxNGRIYjViLWQ3ZGYtNGFIYS1hMDI1LTM4MGM5MGU0ZTcxNyIsImMiOiI9>

UWV (2022). *Regio in beeld; Friesland*. Leeuwarden: UWV. https://www.werk.nl/imagesdxa/regio_in_beeld_2022_friesland_tcm95-442407.pdf

Werfhorst, H. van de (2015). Een kloof van alle tijden tussen lager- en hogeropgeleiden? In: H. van de Werfhorst (red.), *Een kloof van alle tijden. Verschillen tussen lager en hoger opgeleiden in werk, cultuur en politiek* (p. 9-30). Amsterdam: Amsterdam University Press.

ZorgpleinNoord. (2022). Arbeidsmarkt zorg en welzijn 2022 in Groningen, Friesland en Drenthe. Geraadpleegd op 4-4-2023, van <https://werkgevers.zorgpleinnoord.nl/kennisbank/arbeidsmarkt-zorg-en-welzijn-2022-in-groningen-friesland-en-drenthe>

Meer weten over dit onderzoek?
Neem contact op met Wouter Marchand,
wmarchand@planbureau Fryslân.nl

Onderzoekers die mee hebben
gewerkt aan deze publicatie:

Arlette Bickel
Wouter Marchand
Truus de Witte
Tonny Huisink
Sibilla Hoekstra
Jesse David Marinus
Sanne Wierdsma

Planbureau Fryslân
Doelestraat 8a
8911 DX Leeuwarden
(058) 234 85 00
info@planbureau Fryslân.nl
www.planbureau Fryslân.nl

Planbureau Fryslân wordt gesubsidieerd door de provincie Fryslân.

© Planbureau Fryslân, 2023.

Verveelvoudigen is toegestaan, mits Planbureau Fryslân als bron wordt vermeld.